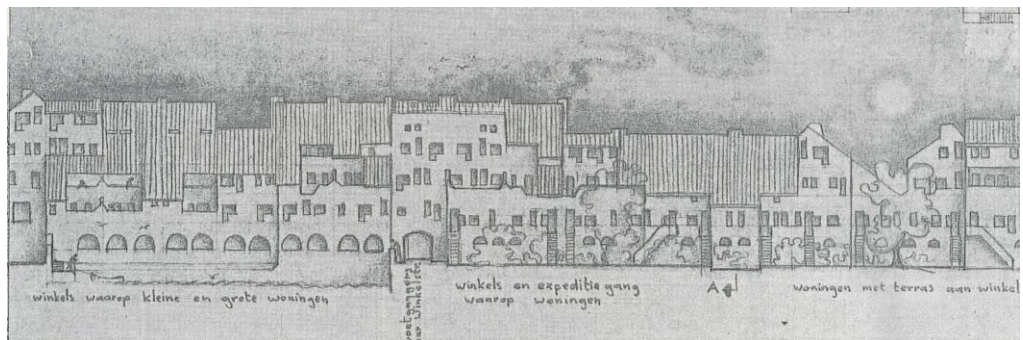

CULTUURHISTORISCH ADVIES

EGLANTIER

INHOUDSOPGAVE

inhoudsopgave	2
inleiding	3
het ontwerp van de eglantier	5
de aanloop naar het wijkcentrum	5
de eisen	5
taakverdeling	5
architectenbureau Mol Reijenga Postma	7
Ton Alberts	7
invloed Forum	7
een eigen 'stijl'	7
de Eglantier	9
de Eglantier in het oeuvre	9
observatie ter plaatse	11
cultuurhistorie en transformatie.....	13
versterking kwaliteiten	13
oplossen verstoringen.....	15

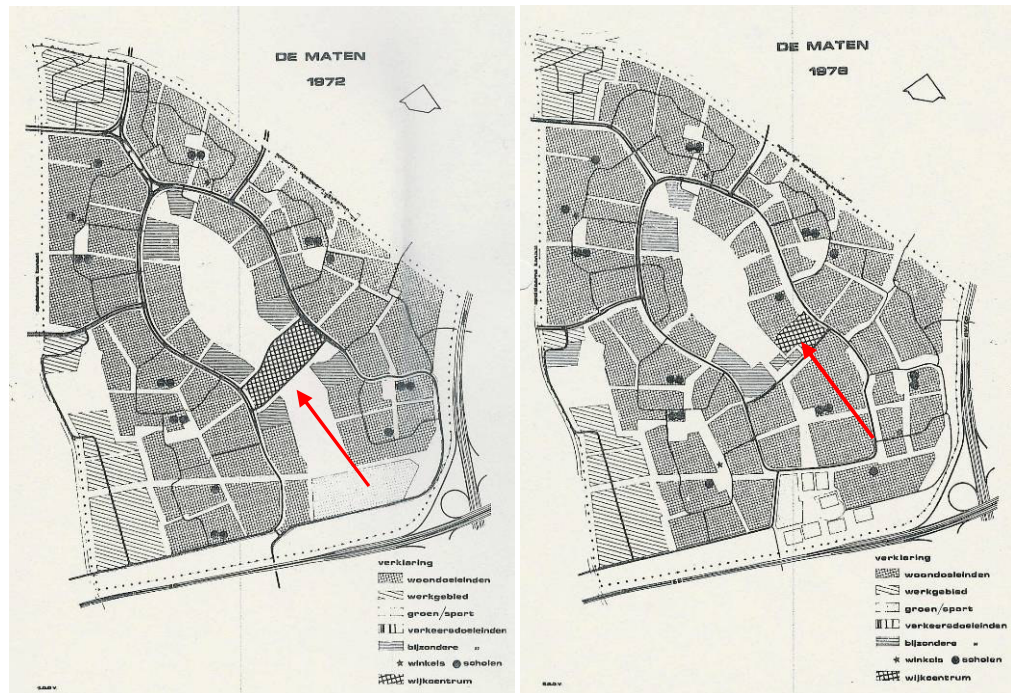
I N L E I D I N G

Na ruim twintig jaar wil de eigenaar winkelcentrum de Eglantier in woonwijk De Maten aanpassen aan de eisen van deze tijd. De opbouw van het winkelcentrum is commercieel gezien niet ideaal. Er wordt gediscussieerd over de breedte van de straten, de inrichting van het openbaar gebied en de hoeveelheid toegangen tot het centrum. Ook bestaat de wens het winkelcentrum uit te breiden.

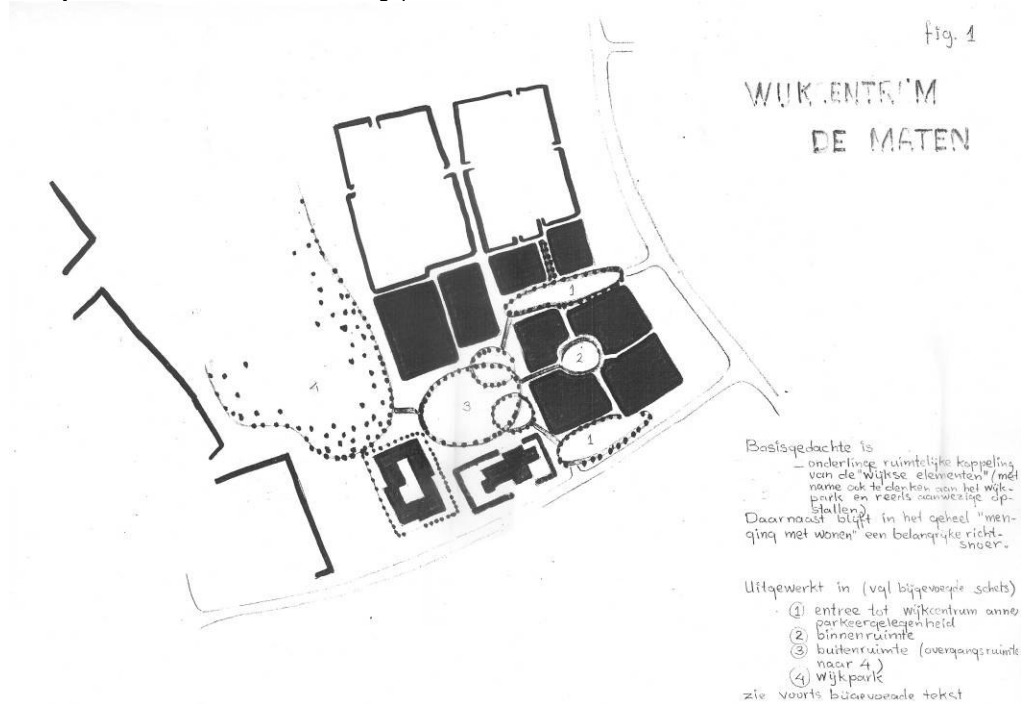
In het toekomstige transformatieproces heeft de gemeente de taak om stedenbouwkundige randvoorwaarden te scheppen. Eén van de aandachtspunten in die randvoorwaarden is de mogelijke cultuurhistorische waarde van het winkelcentrum.

Dit rapport heeft als doel de cultuurhistorische waarde in beeld te brengen en vanuit die invalshoek aanbevelingen te doen voor het transformatieproces.

het wijkwinkelcentrum in de bestemmingsplannen van 1972 en 1978

begeleidende schets bij de notitie van de Stedenbouwkundige Dienst Oost-Veluwe

HET ONTWERP VAN DE EGLANTIER

de aanloop naar het wijkcentrum

In het bestemmingsplan van 1972 werd het wijkpark ontworpen als een groene long die vanuit het zuidelijk gelegen buitengebied de woonwijk De Maten in stak. Het wijkcentrum was geprojecteerd als brug over dit park met een oostelijk en westelijk 'bruggenhoofd'. In 1978 besepte men inmiddels dat de A1 De Maten afsneed van het groene buitengebied. Vanwege die constatering en vanuit financiële oogpunten werd het park verkleind en kwam het centraal in de wijk te liggen. Het wijkcentrum werd teruggebracht tot het oostelijk 'bruggenhoofd'. In 1978 werd in De Architect reeds gesproken over "een stedelijk karakter [...] door een aaneengesloten randbebouwing [met] gestapelde woningen boven de winkels, met poorten naar de aangrenzende buurten, die ook een stedelijk karakter zullen krijgen door meergezinswoningen."¹

de eisen

In 1976 reageerde het College van burgemeester en wethouders van de gemeente Apeldoorn afwijzend op een basisplan voor het winkelcentrum van architect Dijkema. De bijgevoegde reactie van de 'Stedenbouwkundige dienst voor de Oost-Veluwe' geeft inzicht in de stedenbouwkundige eisen die de gemeente stelde aan het wijkcentrum. Het plan van Dijkema waarop werd gereageerd ontbreekt in het gemeentearchief, maar in schetsen van de heer Vosselman van de stedenbouwkundig dienst is vastgelegd wat de gemeentelijk uitgangspunten waren:

- het winkelcentrum werd gerangschikt rond een niet te grote binnenruimte;
- de buitenruimte diende als schakel tussen het winkelcentrum en het wijkpark;
- de buitenruimte bood plaats aan een markt, herkenningspunt (een waterpartij of iets dergelijks) en een kiosk;
- rondom de buitenruimte werden de woningen gerangschikt;
- bij minimaal twee entrees moesten minimaal twee parkeerterreinen worden gepland.

De Nederlandse Middenstands Financiering Maatschappij voor Bedrijfsobjecten (MBO) had als opdrachtgever vanzelfsprekend ook de nodige eisen. De MBO wilde "een persoonlijke en kleinschalige bouwwijze [...], omdat het winkelcentrum een ontmoetingsplaats moet worden voor de bewoners uit de wijk. Ze moeten er beschut en rustig kunnen winkelen. Door kruispunten te maken krijgen de mensen ruimte om even stil te staan en een babbeltje te maken."

"Er is voor een stedelijke bebouwing gekozen omdat de winkeleenheid aan de Eglantierlaan een duidelijk herkenningspunt moest zijn voor de wijk. Ook moest het aansluiten bij de wat hogere bebouwing aan de overkant van de Gildenlaan", aldus de heer Stomp van de MBO.² In de uitwerking van de plannen zorgde vooral de combinatie van wonen, winkels en parkeren voor complicaties. Trappenhuisen van bovenwoningen mochten niet conflicteren met etalages en de vrees voor een enorm parkeerterrein rond het centrum leidde uiteindelijk tot een ondergrondse parkeergarage.

taakverdeling

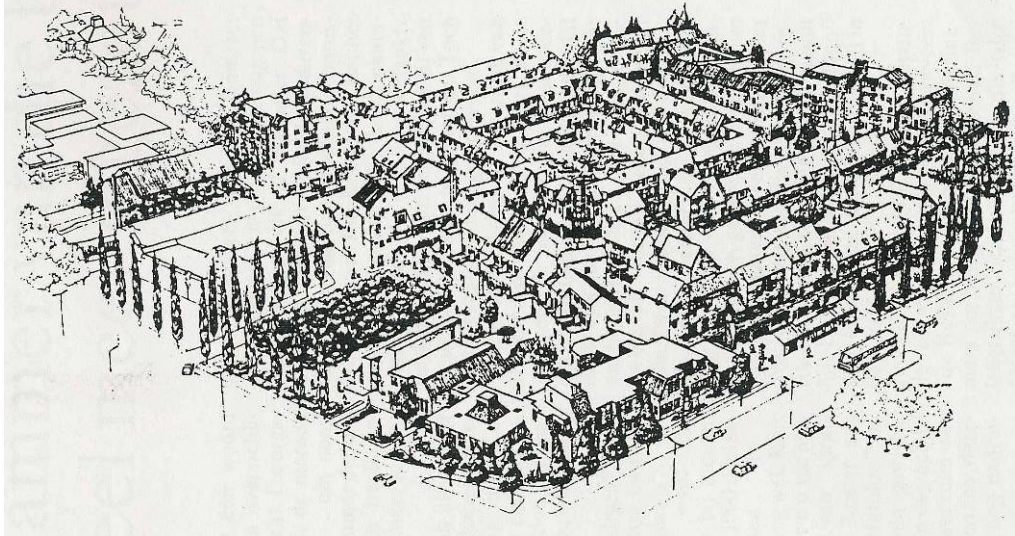
In het langdurige planvormingsproces van het wijkwinkelcentrum stelde de gemeente P. Dijkema - van ingenieursbureau Dijkema en Croonen uit Nijmegen - aan als coördinerend architect. In die rol, die hij in ieder geval vervulde van 1974 tot 1978, maakte hij het eerste stedenbouwkundig plan en voerde hij in 1976 gesprekken met de architectenbureaus Alberts en Mol Reijenga Postma over het ontwerp van het winkelcentrum. Later in het proces nam Mol Reijenga Postma de coördinatie van het ontwerpproces over. Op de aanvraag van de bouwvergunning in 1981 werd Mol Reijenga Postma genoemd als coördinerend architectenbureau. Daarnaast ontwierp projectarchitect Jelle Postma drie gebouwen. Ton Alberts en medewerkers C.C. de Vries en T. Kip ontwierpen de overige tien woon-winkelgebouwen.

¹ 'Maat houden zonder matig te worden, De Maten in Apeldoorn halverwege', *De Architect* 9 (1878) 5, p.77.

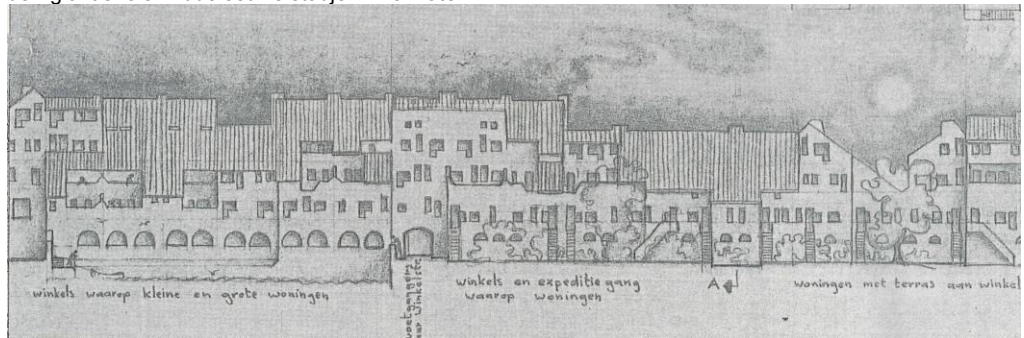
² beide citaten zijn afkomstig uit het krantenartikel 'Nieuwe Matencentrum stamt uit de tijd dat nog veel kon', *Apeldoorn en Veluwe*, 12 oktober 1982.

architectenbureaus A. Alberts te Amsterdam, Mol Reijenga en Postma te Voorburg

de Eglantier als middeleeuws stadje in De Maten

architectenbureau Mol Reijenga Postma

Het bureau van Jelle Postma is relatief onbekend. In de architectuur van de Eglantier voert de vormtaal van architect Ton Alberts bovendien sterk de boventoon. Het aandeel van Jelle Postma in de stedenbouwkundige opzet van het winkelcentrum moet echter niet worden onderschat. In zijn boek over Ton Alberts, bespreekt auteur Wim J. van Heuvel een project van het bureau van Mol en Reijenga: "Een ander voorbeeld dat nogal indruk op me maakte, was de Batau in Nieuwegein van Jos Mol en Henk Reijenga: een raster interessant door zijn onderbrekingen, doorlopende stegen e.d.; in feite zijn het deels terugkoppelingen op binnenstedelijke structuren uit middeleeuwse vormen van stedenbouw."³ Deze kenschetsing van een ander project van het bureau doet vermoeden dat Dijkema zowel Postma als Alberts betrokken heeft vanwege hun ervaring in het creëren van kleine stedelijke organische structuren.

Ton Alberts

De architectuur van architect Ton Alberts - die later samen zou gaan met Max van Huut - heeft diverse benamingen gekregen sinds zijn eerste ontwerpen in de jaren zestig. Om er enkele te noemen: organisch (een term die hij ook zelf gebruikte), antroposofisch, structuralistisch en expressionistisch. Geen van alle dekken ze volledig de lading van zijn oeuvre. Wel benoemen ze verschillende aspecten van zijn ontwerpen.

In de periode dat Alberts zijn eerste ontwerpen maakte was er sprake van een sterke reactie op de modernistische gebouwen en wijken uit de jaren zestig. De schaal was te groot. De lijnen waren te strak. Degenen die ageerden tegen deze manier van ontwerpen en bouwen, wilden de mens meer centraal zetten. Ze wilden zorgen voor een menselijke omgeving.

Het tijdschrift Forum was één van de platformen waar architecten hun ideeën vormgaven. Eén van de initiators van Forum, Aldo van Eyck, zou vooral in het begin van Alberts' carrière veel invloed uitoefenen op diens ontwerpen.

invloed Forum

In de woningbouwprojecten uit de jaren zeventig in onder meer Zoetermeer en Zwijndrecht sloot Alberts aan op de ideeën van Aldo van Eyck, Jaap Bakema en Herman Hertzberger, zoals ze werden verwoord in Forum. Daar schreven de architecten regelmatig over de wens binnenstraten te creëren en in metselwerk uitgevoerde volumes die geschikt zijn om even te gaan zitten of plekken voor kinderen om te spelen. Dergelijke oplossingen kwamen voort uit een bevoegenheid die vooral Aldo van Eyck goed verwoordde: "Wij staan voor de taak bewoonbare steden te creëren in een reeds bijna onbewoonbaar land. Ware interieuren van gemeenschap, opdat de mens weet wie hij is, opdat het beschermende gemoed de huizen, starten en pleinen weer kan verwarmen". "Maak van ieder raam en iedere deur een plek, een tros van plekken van ieder huis in iedere stad. Maak bovendien van ieder huis een kleine stad en van iedere stad een groot huis."⁴ Met dergelijke ideeën als ondergrond ontwikkelde Alberts eigen opvattingen en een eigen vormtaal.

een eigen 'stijl'

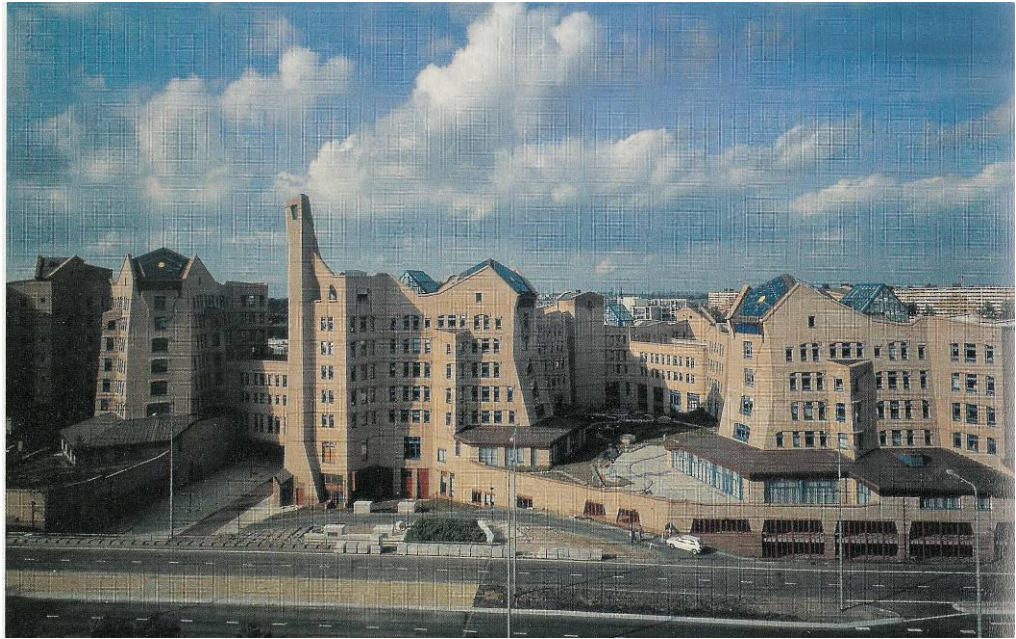
In de architectuuropvattingen van Ton Alberts staat de mens centraal. Niet zozeer de materiële behoeften van de mens, maar zijn psychische behoeften. "Rechthoekige vormen maken de mens die erin verblijft hard, hoekig, ongevoelig, rationeel. Een wat lossere, vrijere opvatting doet de mens vriendelijker, vrijer, lossere zijn."⁵ In die gedachtegang vond hij een medestander en inspiratiebron in kunstenaar Arnold Hamelberg, met wie hij onder meer het wijkcentrum Meerzicht in Zoetermeer ontwierp, in de periode van 1972-1977. Hamelberg nam de continuïteit van de ruimte als uitgangspunt. Beweging hoort bij het leven en dus ook bij (levende) architectuur. Vanuit die theorie verliet Alberts de rechthoekige vorm in de architectuur om beweging en verandering, maar ook rust en bescherming te bieden aan de bewoners en gebruikers. In een artikel in Wonen/TABK uit 1977 gaf hij inzicht in zijn zoektocht naar de meest menselijke architectuur. Hij concludeerde dat de rechte hoek autoriteit vertegenwoordigt, dat een ruimte met scheve

³ Heuvel, Wim J. van, Over de architectuur van architect Ton Alberts, Uit artikelen van Wim J. van Heuvel, Eigen uitgave, Voorburg 1999, p. 27.

⁴ idem, p. 12.

⁵ Groenendijk, Paul en Piet Vollaard, Gids voor moderne architectuur in Nederland, Uitgeverij 010, Rotterdam 2000, p. 104.

het NMB-gebouw van Ton Alberts en Max van Huut

plafonds een sterkere gevoel van rust en bescherming geeft en dat zowel een bol als kubus geen goede leefomgeving vormen. Hij wees kleinschaligheid als doel af en pleitte voor een benadering waarbij het gebouw is afgestemd op zijn omgeving.

Zijn ideeënvorming is deels gebaseerd op de Forumgedachten en deels op antroposofische theorieën. In overeenstemming daarmee ging zijn voorkeur uit naar het gebruik van natuurlijke bouwmaterialen als hout en baksteen. Ook achtte hij vakmanschap van groot belang, omdat de liefde voor het vak de atmosfeer van een gebouw versterkt.

Voor de vertaling van zijn ideeën, die hijzelf in 1990 samenvatte onder de term 'Organische architectuur', maakte hij gebruik van een expressieve baksteenarchitectuur. Daarbij werd hij geïnspireerd door onder andere architect Hans Scharoun uit Berlijn, Antoni Gaudí uit Barcelona, de Amsterdamse School en de Art Nouveau.

In de Eglantier zijn de stedenbouwkundige principes van de Forumgroep afleesbaar en de expressieve handtekening van de architect, die zijn climax bereikte in het latere NMB-bankgebouw in Amsterdam en Gasunie-kantoor in Groningen.

de Eglantier

In het oeuvre van Ton Alberts is duidelijk een ontwikkeling waarneembaar van een interpretatie van de Forumgedachte naar een eigen signatuur. In de eerste woonwijken en complexen uitte die mix van Forum en Alberts zich vooral in het gebruik van de (stedenbouwkundige) opzet van woonwijken en complexen. Het doorbreken van de monotonie door de verbijzondering van straten, pleinen, hoekjes, verbredingen en versmallingen, sloot vrijwel naadloos aan bij de trend uit de jaren zeventig om de openbare ruimte te geleiden door ambachtelijk gedachte sterk gelede gebouwen. Alberts streefde daarbij naar een bewegelijk straat- en stadsbeeld. In die traditie staat ook winkelcentrum de Eglantier. Door pleintjes, kruisingen en expressieve gebouwen met nissen en trappenhuisen wilde hij – geïnspireerd door een middeleeuws stadsbeeld – variatie aanbrengen in de ruimte. Iedere plek heeft zijn eigen identiteit. Tijdens een rondgang door het centrum verandert het beeld voortdurend, met doorzichten door poorten en uitzichten vanaf galerijen en balkons. Verrassing en beweging vormen de kernwoorden in die benadering, die gezien het citaat over architectenbureau Mol en Reijenga ook werd gedragen door de andere ontwerpers.

Naast de stedelijke opzet van het centrum wijst de vormgeving van het wijkcentrum (net als die van het wijkcentrum Meerzicht in Zoetermeer) al sterk vooruit naar die van het latere NMB-gebouw in Amsterdam. In samenhang is de Eglantier een beter voorbeeld dan Zoetermeer, in de expressiviteit zijn enkele onderdelen van Meerzicht veel extremer. Daarbij kan de uitwerking niet los worden gezien van het programma en de opdrachtgever. Waar de NMB-bank een statement wilde maken en een oplossing wilde voor energie- en lichtproblemen, moest Alberts in Zoetermeer een wijkcentrum ontwerpen met verschillende aangrenzende voorzieningen en mocht hij in Apeldoorn een oplossing bedenken voor een winkelcentrum met bovenwoningen. Dat laatste paste uitstekend in de opvatting van het winkelcentrum als een klein stadje. De levendigheid die zo gewenst was in de Forumarchitectuur vond ook een vertaling in de levendigheid van het centrum op alle tijden van de dag, dankzij de sterke verbinding tussen het maaiveld met winkels en de tweede laag met woningen. De combinatie van functies beperkte echter wel de mogelijkheden voor het al te extreem toepassen van organische vormen in de architectuur zelf. Uit diverse artikelen over organische of antroposofische architectuur blijkt dat ontwerpen als de NMB-bank in Amsterdam en de Gasunie in Groningen in vele gevallen onmogelijk blijken omdat opdrachtgevers het niet aandurven.

En dus blijken de opvattingen van Alberts in dergelijke ontwerpen vooral uit de opzet, indeling, plattegrond en details. De Eglantier vormt daarop geen uitzondering.

de Eglantier in het oeuvre

In het oeuvre van Alberts is de Eglantier één van de laatste werken die hij maakte in de aanloop naar het ontwerp van de NMB-bank in Amsterdam. Tegelijkertijd was hij ook bezig met een sterk organisch vormgegeven woonhuis in Utrecht. In die zin lijkt het complex de overgang te vormen van een periode waarin Alberts in de lijn van de Forumgedachte complexen en wijken ontwierp, naar een periode waarin hij samen met Max van Huut het eigen organische signatuur vooral tot uitdrukking bracht in gebouwen.

OBSERVATIE TER PLAATSE

26 mei 2004

Bij een rondgang door het winkelcentrum uit het zich sterk als een middeleeuws stadje. Dat 'middeleeuwse' karakter wordt gevormd door de combinatie van:

- de hoofdopzet van een compact naar binnen gekeerd stadje met straatjes, pleinen en steegjes
- een gevarieerd silhouet met torens, trappenhuizen en schoorstenen
- de gesloten buitenkant (stadsmuur)
- poorten
- doorkijkjes
- een stadsgracht
- omringend groen
- expressieve/ plastische baksteenarchitectuur
- een sterke licht-/ schaduwwerking
- nissen
- een benedenwereld (met winkels) en een bovenwereld (met woningen, galerijen, dakterrassen en balkons)

Ruim twintig jaar na de bouw van het winkelcentrum is de Eglantier zowel in stedenbouwkundig opzicht als architectonisch nog opmerkelijk gaaf en vitaal.

kwaliteiten

- de stedenbouwkundige opzet die in aansluiting op de Forumgedachte is geïnspireerd door een middeleeuws stadsbeeld (de kenmerken zijn genoemd op pagina 11)
- de expressieve baksteenarchitectuur van Ton Alberts (voor onderscheid tussen de architectuur van Ton Alberts en Jelle Postma zie pagina 15)

versterking kwaliteiten

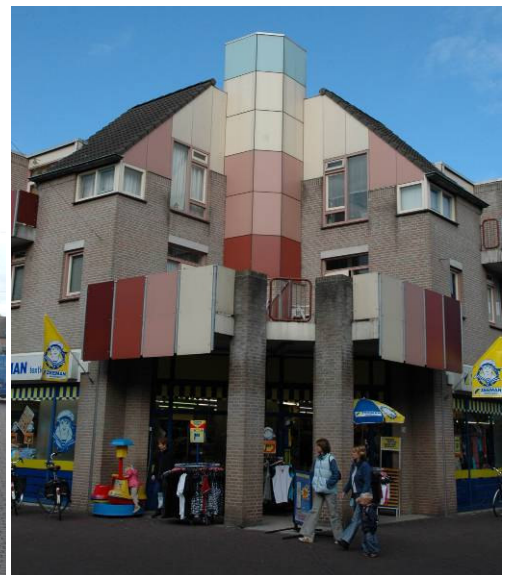
De cultuurhistorische kwaliteiten van winkelcentrum de Eglantier kunnen in het transformatieproces niet alleen worden behouden, maar zelfs versterkt. Om een idee te geven van de mogelijkheden:

- aan de zuidwestkant is de ruimte minder goed gedefinieerd en de architectuur minder sprekend; hier bieden zowel de architectuur als openbare ruimte mogelijkheden voor transformatie, om de ruimte meer besloten vorm te geven; ook uitbreidingen liggen aan deze zijde het meest voor de hand
- door middel van nieuwe straatjes kan het centrum worden uitgebreid;
- groen en water aan de buitenkant kunnen in samenhang met het introverte karakter van het centrum het idee van een burcht versterken en tegelijkertijd de visuele kwaliteit naar buiten toe verhogen;
- wonen op de verdieping zorgt voor architectonische diversiteit en continue levendigheid; dit betekent dat de geslotenheid aan de buitenkant vooral geldt op begane grond niveau; de woningen bieden daardoor aanknopingspunten voor visuele versterking van de buitenschil; bij toevoegingen aan het centrum moet wonen op de verdieping als uitgangspunt worden meegenomen;
- onduidelijkheid in het centrum ontstaat met name door verrommeling van de openbare ruimte en vrachtverkeer in het voetgangersgebied; oplossingen hiervoor zijn:
 - gebruik te maken van de centrale expeditiehof en de buitenring voor belevering van de winkels;
 - het 'schoonvegen' van de openbare ruimte en uniformiteit in reclame-uitingen en naamgeving;
- veroudering van de architectuur is alleen zichtbaar in onderdelen van de architectuur van Jelle Postma (vooral in de borstweringen van plaatmateriaal, maar ook in de vlakheid van de architectuur); de gebouwen van Ton Alberts worden juist gekenmerkt door erg duurzame architectuur; behoud van deze gebouwen en aansluiten op de kenmerken van Alberts' architectuur vormen daarom belangrijke uitgangspunten voor toekomstige transformaties;
- (overige) aan te bevelen kenmerken voor nieuwe onderdelen van de Eglantier:
 - organische opzet, ruimtelijke dynamiek;
 - levendige architectuur, plasticiteit: op eigentijdse wijze vormgegeven;
 - vertaling middeleeuws karakter zoals omschreven op pagina 11
 - sterke nadruk op wonen op de verdieping;
 - contact tussen de begane grond en de verdieping d.m.v. traptorens;
 - aansluiting op het Matenpark door middel van groen en water;
 - een duidelijke onderscheid in het interieur van het winkelcentrum en het exterieur;
 - contrasten tussen groen en steen.

reclameborden en straatmeubilair

uitstallingen

de architectuur van Postma

ruimte loopt weg

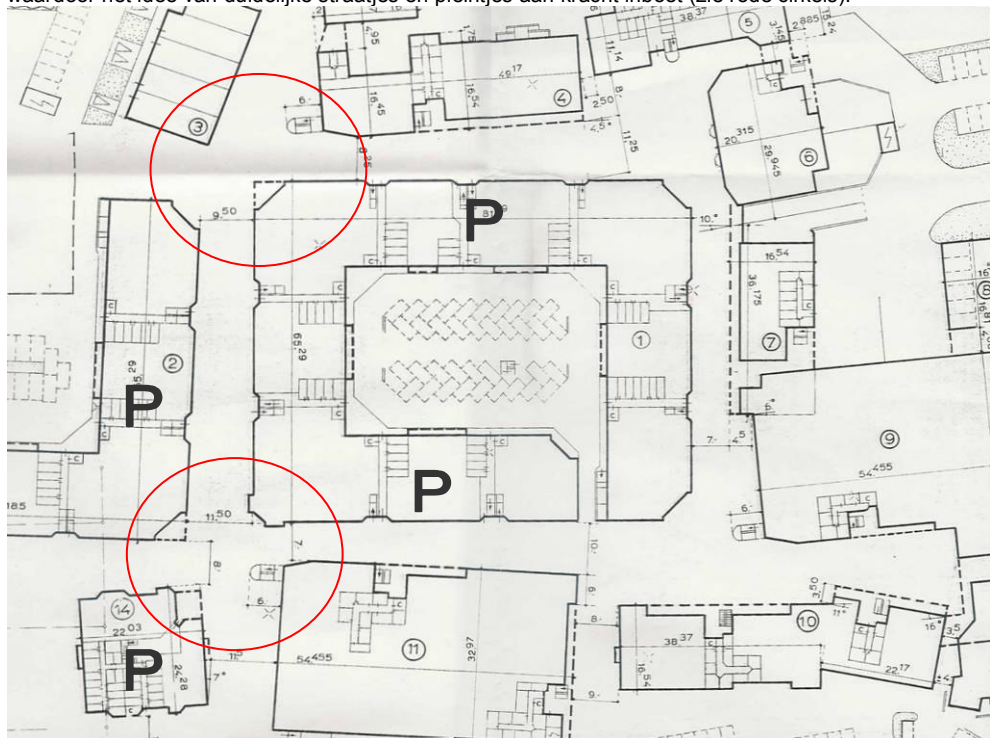
oplossen verstoringen

Ook huidige verstoringen en aantastingen van het oorspronkelijke concept bieden kansen ter verbetering:

De inrichting van de openbare ruimte is 'verrommeld' door:

- straatmeubilair
- reclame
- uitstallingen
- fietsen
- winkelwagens
- verkeersborden
- achterstallig onderhoud bestrating.

Op enkele plaatsen is de openbare ruimte niet genoeg ingelsoten door bebouwing en loopt de ruimte weg, waardoor het idee van duidelijke straatjes en pleintjes aan kracht inboet (zie rode cirkels).

Er is duidelijk onderscheid in kwaliteit en duurzaamheid tussen de architectuur van Postma (P) en die van Alberts (de rest).

Visuele aantastingen aan de architectuur van Ton Alberts (in de vorm van o.a. regenwaterafvoeren, reclameborden, gevelbekleding, toegevoegde kleuren, rolluiken, zonwering en naamgeving) zijn relatief eenvoudig te verwijderen/ verhelpen.

Bouwkundig zijn de borstweringen en wandelgalerijen van de woningen toe aan restauratie.

CULTUURHISTORISCH ADVIES

EGLANTIER

Colofon

in opdracht van
productie en ©

Gemeente Apeldoorn

stoa . . .

stedenbouw openbare ruimte architectuur

tekst en beeld

Ede, 6 juli 2004
Pauline Opmeer

